

DOCUMENTS

El mestre Ramon Torroja i Valls.
Carta des de la presó
Teacher Ramon Torroja i Valls.
A letter from jail

Presentació Salomó Marquès Sureda
Universitat de Girona

ABSTRACT

Nationalist rebels against the Republican regime occupied Catalonia in 1939, causing the exodus of thousands of people to France, including more than 10% of all the male and female teachers in the country. This exodus was spurred by Catalonia's border with France.

Yet, not everyone decided to leave as Franco's army approached; some democrats with Republican ideals thought it would be possible to keep on living in the country, although the conditions would not be optimal. However, cold reality would demonstrate that falsity of that hope.

The prisons filled up and one of those who was jailed was a teacher and the director of the Catalan Generalitat's Aneja de la Normal school, Ramon Torroja Valls, one of the most prominent (and lamentably little known) figures in pedagogy, thanks to his work in education as well as his influence on a number of future teachers imprisoned in Barcelona's Modelo prison in 1939. Torroja i Valls sent a letter to his daughter Núria for her anniversary in 1940, explaining what life was like inside the penitentiary, a text whose interest stems from its authorship by a champion of civic and cultural morality who acutely experienced the human and moral degradation of hard confinement in a prison during the early years of the Franco regime.

KEY WORDS: Jail, Franco regime, exile, teachers, Ramon Torroja.

RESUM

L'ocupació de Catalunya pels revoltats contra la República, el 1939, va provocar la sortida cap a França de milers i milers de persones. Entre aquestes hi havia una bona colla de mestres, homes i dones; més del 10% del magisteri que treballava al país. Ben segur que el fet que Catalunya fos un país de frontera va afavorir aquesta sortida.

No tothom decidí marxar cap a França quan s'acostava l'exèrcit franquista. Va haver-hi persones democràtiques, catalanes, d'ideals republicans que creien que seria possible continuar vivint aquí, malgrat que les condicions no serien les òptimes; però la realitat, la dura realitat, s'encarregà de demostrar que això no seria així.

Les presons es varen omplir. Un dels tancats va ser el mestre i director de l'escola Annexa de la Normal de la Generalitat, Ramon Torroja Valls, una de les personalitats pedagògiques més importants (i lamentablement poc conegudes), tant per la seva tasca educadora com per la influència que va exercir en una part dels futurs mestres.

Tancat a la presó Model de Barcelona, el 1939, aprofità l'aniversari de la seva filla Núria i li adreçà una carta —el 1940— explicant la vida a l'interior del penal. Un text que té el seu interès venint de qui ve: un home promotor i defensor de la cultura moral i cívica que viu intensament una situació de degradació moral i humana en una dura presó durant el primer franquisme.

PARAULES CLAU: Presó, franquisme, exili, mestres, Ramon Torroja.

RESUMEN

La ocupación de Catalunya por los sublevados contra la república, el 1939, provocó la salida hacia Francia de miles de personas. Entre estas había un buen grupo de maestros, hombres y mujeres. Más del 10% del magisterio que trabajaba en el país. El hecho de que Catalunya fuera un país de frontera favoreció esta salida.

No todo el mundo decidió marchar a Francia cuando se acercaba el ejército franquista. Hubo demócratas de ideales republicanos que creían que sería posible continuar viviendo en su país pese a que las condiciones no serían las óptimas. Pero la realidad, la dura realidad, se encargó de demostrar que esto no sería así.

Las prisiones se llenaron. Uno de los encarcelados fue el maestro y director de la escuela Aneja de la Normal de la Generalitat, Ramon Torroja Valls, una de las personalidades pedagógicas más importantes (y lamentablemente poco conocidas), tanto por su tarea educadora como por la influencia que ejerció en una parte de los futuros maestros.

Encarcelado en la prisión Modelo de Barcelona, el 1939, en ocasión del aniversario de su hija Núria le envió una carta —el 1940— explicando la vida en el interior

del penal. Un texto que tiene su interés por estar escrito por un hombre promotor y defensor de la cultura moral y cívica que vive intensamente una situación de degradación moral y humana en una dura prisión durante el primer franquismo.

PALABRAS CLAVE: Cárcel, franquismo, exilio, maestros, Ramon Torroja.

PRESENTACIÓ

L'ocupació de Catalunya pels revoltats contra la República, el 1939, va provocar una sortida cap a França de milers i milers de persones. Entre aquestes hi havia una bona colla de mestres, homes i dones; més del 10% del magisteri que treballava al país. Ben segur que el fet que Catalunya fos un país de frontera va afavorir aquesta sortida. En altres zones peninsulars ho varen tenir molt més malament i no aconseguiren estalviar-se la dura repressió franquista i salvar la vida.

Aquesta sortida cap a l'exili va ser especialment nombrosa els mesos de gener i febrer del 1939 quan l'ocupació del territori català per part de l'exèrcit rebel s'anava produint, pràcticament, sense aturar. Però no va ser l'únic exili; abans, ja des del juliol del 36 es va produir una sortida cap a l'estranger; en els mesos més intensos de la revolució desfermada a Catalunya amb la victòria sobre els rebels foren nombroses les persones que marxaren —d'altres foren assassinades— i a partir d'aquests fets s'originà una constant fugida; n'hi va haver que anaren cap a l'Espanya «nacional»; d'altres es quedaren a l'estranger. Els motius eren diversos: persones que no volien incorporar-se a l'exèrcit republicà quan era cridada la seva lleva; persones que no estaven d'acord amb tot el que passava al país; persones que temien per la seva vida, etc.

I també es continuà produint un lent i constant degoteig a partir del febrer de 1939 quan es tancà la frontera catalana amb França i el país comença a viure de ple la repressió política dels nous governants. Aquest fet l'anomenen «exili tardà» per distingir-lo del massiu exili de 1939.

No tothom decidí marxar cap a França quan s'acostava l'exèrcit franquista. Va haver-hi persones democràtiques, catalanes, d'ideals republicans que creien que seria possible continuar vivint aquí, malgrat que les condicions no serien les òptimes; però la realitat, la dura realitat, s'encarregà de demostrar que això no anava d'aquesta manera; un bon exemple n'és l'intel·lectual gironí Carles Rahola, escriptor i funcionari de la diputació, que comença a caminar cap a la frontera i tot d'una fa marxa enrere, perquè no ha fet res. Era una bona perso-

na. Doncs, fa ser afusellat després d'un judici sense garanties; la seva mort va ser un avís de com havien canviat les coses.

Les presons es varen omplir. Un dels tancats va ser el mestre i director de l'escola Annexa de la Normal de la Generalitat, Ramon Torroja Valls, una de les personalitats pedagògiques més importants (i lamentablement poc conegudes) tant per la seva tasca educadora com per la influència que va exercir en una part dels futurs mestres

Tancat a la presó Model de Barcelona, el 1939, aprofità l'aniversari de la seva filla Núria i li adreçà una carta —el 1940— explicant la vida a l'interior del penal. Un text que té el seu interès venint de qui ve: un home promotor i defensor de la cultura moral i cívica que viu intensament una situació de degradació moral i humana en una dura presó durant el primer franquisme.

Després de sortir de la presó, el juny de 1941, encara intentà refer la seva vida a la Catalunya ocupada, però la pressió social i política era tan forta que, finalment, decidí marxar amb la seva família cap a Amèrica. Torroja, i no n'és l'únic, no va poder aguantar la nova situació mancada de les llibertats mínimes i va acceptar les ofertes que li feien, des de Veneçuela, companys de feina. D'aquesta manera continuà la seva feina docent a Caracas a partir del 1948 fins a la seva mort. D'aquesta manera Catalunya perdia un altre dels seus pedagogs que havien contribuït a enaltir l'educació a Catalunya especialment durant els anys republicans.

Nascut a Igualada a final del segle XIX, el 1894, estudià magisteri a l'Escola Normal de Barcelona. Amplià la seva formació amb estudis de psiquiatria infantil i cursos oferts al Museo Pedagógico, a Madrid. Participà a les Escoles d'Estiu de la Mancomunitat de Catalunya i, pensionat per la Junta de Ampliación de Estudios, el 1925 visità escoles de França, Suïssa, Àustria i Alemanya. Aquest mateix any participà en el Congrés d'Educació de Heidelberg, als cursos d'Estiu de l'*Instituto Rousseau* i al Congrés Internacional de Puericultura de Ginebra. D'aquesta manera conegué directament les principals propostes pedagògiques europees.

Mentrestant ja havia començat a treballar de mestre el 1912. El seu treball professional el realitzà en diferents escoles de Catalunya i, també, de Madrid: Vilada al Berguedà; Monistrol de Montserrat; Grup Escolar Cervantes, de Madrid; Arenys de Munt; escoles del Patronat Escolar de l'Ajuntament de Barcelona. El gener del 1934 fou nomenat director del Grup Escolar Annexa a l'Escola Normal de la Generalitat. També participà activament a les Escoles d'Estiu de l'etapa republicana; entre la seva documentació inèdita hem trobat textos d'algunes conferències que hi va impartir.

Convençut de la dimensió social del magisteri i de la necessitat de compartir experiències escrigué articles en les revistes *Butlletí de mestres*, *Quaderns d'estudi*, *Revista de psicologia i Pedagogia*. També publicà llibres en català i castellà dedicats a la formació humana i ciutadana dels escolars. Entre aquests: *Cartilla de civisme i dret*; *Lectures suggestives per a nois i noies*; *El llenguatge a l'escola*; *Història de Catalunya per a nois i noies*; *La educació moral y cívica en la escuela actual*; *La nostra terra i la nostra història*, etc.

Fermament convençut de la dimensió social del mestre no escatimà esforços per parlar d'educació mitjançant conferències, programes de ràdio, articles a la premsa, etc. L'any 1930 a l'Escola d'Estiu impartí una lliçó pràctica sobre civisme. El 1933 participà com a membre de la ponència que preparava el tema central sobre «L'educació moral i cívica a les escoles de la República». El 1935 per il·lustrar el curset Decroly dirigí una experiència d'escola activa a partir dels Centres d'Interès. Al Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona el 1930 impartí un curs sobre «L'educació moral a l'escola», etc. Aquesta actitud de parlar d'educació amb professionals i de difusió a la ciutadania la mantingué a Catalunya i a l'exili americà.

El 1933 també participà al Congrés d'Educació Social que se celebrà a Barcelona. En la seva comunicació feu una declaració de com ha de ser l'educació a l'escola. La seva proposta s'adiu plenament amb els postulats de l'Escola Activa. Afirmà: «a) Tota educació social a l'escola primària es farà a base de la lliure espontaneïtat infantil i sota el signe sagrat de la llibertat; b) Deixarem que el nen visqui, amb interès i plenitud, la seva vida social, sense intromissions inadequades per part nostra; c) L'educació social a l'Escola primària no es posarà mai al servei de cap bandera. d) En els dies de crisi o de convulsions socials de tota mena, tots els pobles de la terra protegiran les organitzacions escolars i llur esperit lliure i creador, amb tots els mitjans possibles, amb tota la fe que es posa per a protegir les darreres reserves i esperances».

Torroja és el paradigma del mestre republicà, culte, intel·ligent, ben preparat, enamorat de la feina. Es tracta d'un professional competent. Alexandre Galí el definí com un home estudiós, ben informat i zelós de la seva feina; un home d'una erudició pedagògica extraordinària i, a la vegada, amb molta competència pràctica.

Per la seva part, J. Carol, antic alumne de la Normal de la Generalitat, afirmà que «tots varen aprendre d'ell, entre altres coses, la importància de l'autocrítica i també la crítica constructiva entre els companys que fèiem les pràctiques en les aules de la seva escola». J. Carbonell quan parla de l'Escola Normal

de la Generalitat diu de Torroja «és un home a qui no agradava casar-se amb cap mètode i que comprenia els perills del tecnicisme, que el mestre fos esclau del mètode». Un home que reivindicava per al als mestres una gran cultura tècnica i la informació, l'intercanvi i la polèmica per fer-los sortir del cercle tancat de l'escola. Per a Torroja els mestres, a més d'una bona preparació professional, havien de ser persones obertes amb afany de saber i conèixer què passava al món.

Republicà convençut i políticament proper a Unió Socialista de Catalunya feu costat a l'obra pedagògica republicana fins en els moments més difícils. Una vegada esclatada la Guerra Civil i creat, a Catalunya, el Consell de l'Escola Nova Unificada, va fer una crida a la participació, a no desentendre's de la feina que cal fer. Escrigué a *El Magisteri Català*: «A treballar amb més intensitat que mai a l'Escola. Cada un al seu lloc. Treball desinteressat, com el que fan els obrers que no escatimen hores per tal d'augmentar la producció. Nosaltres també tenim la nostra producció que hem de millorar en qualitat i quantitat, Cada un de nosaltres és un centre d'irradiació fecund en saber, en optimisme, en entusiasme que porten els alumnes des de l'escola al si de les col·lectivitats nostres»¹.

Des de 1941 fins a la seva marxa a l'exili, sobrevisqué fent classes particulars a fills d'amics. La seva filla Núria m'ho explicava a Caracas: «Tenia nois de cases d'amics. Ell tenia molta amistat amb un senyor que havia estat alcalde d'Igualada, és més, dinava a casa d'ells i això li anava bé, perquè nosaltres aleshores vivíem a Sant Just Desvern i era una mica lluny i s'havia d'esperar molt per als autobusos».

Una de les alumnes d'aquesta escola particular, Carme Graells, recorda que les classes les feien en català i no sempre tancats en el seu pis. Explica que «anàvem amb el meu germà al parc de Montjuïc, allà feia la classe de ciències naturals, ens ensenyava les fulles, ens feia dibuixar les fulles; eren classes molt vives que encara recordo amb emoció». Un altre dels alumnes, Miquel Molins, explica que «aprofitava les classes per ensenyar-nos de tot: urbanitat, com menjar, etc. També fèiem lectures comentades. Fèiem unes classes molt atractives, ja que coneixia tots els temes; ens ensenyava a orientar-nos, a buscar el nord; fèiem rellotges de sol; plantàvem una mongeta i la vàiem créixer... També teníem un mapa i apreñiem geografia seguint les facècies de la Guerra

¹ *El Magisteri Català*, núm. 215, 26 de novembre de 1936.

Mundial». Quin estil tant diferent d'ensenyament i d'educació en aquesta escola que la que en aquells moments s'impartia en la majoria d'escoles de l'espanya franquista.

Després de la guerra, abans de marxar a l'exili, mogut pel sentiment social de compartir temes educatius i escolars, va publicar —en castellà— alguns llibres que només va signar amb les inicials RTV, com per exemple: *La tierra y el sol* i *Algunos problemas sobre la educación de nuestros hijos*. A l'arxiu privat de la seva filla a Caracas hi hem pogut consultar diferents obres inèdites.

De totes maneres, per a un home liberal, demòcrata i republicà convençut com ell, la pressió del nou règim va ser massa forta. No aguanta. El salt de dirigir l'Escola Annexa de l'Escola Normal de la Generalitat a fer unes classes privades a casa seva va ser massa fort, massa dur. I, finalment, decidí marxar. Sortí tot sol de Barcelona l'estiu de 1948, via Nova York per anar a Caracas. Després hi arribaren la seva muller: Rosa Fornells i els seus fills Adolf, Maria Rosa i Núria, i la tia Coloma Torroja, que també era mestra.

A la capital de Veneçuela treballà al Colegio América, del qual amb el pas del temps fou subdirector. Des d'Amèrica ja feia temps que el reclamaven, Herminio Almendros des de Cuba i Tomàs Bartrolí i Josep Virgili, aquests dos darrers antics alumnes seus a l'Escola Normal de la Generalitat, des de Caracas, on anà amb tota la família. A Caracas a més del treball a l'escola impartí conferències de caràcter educatiu a la Universidad del Aire de Radio Caracas.

No tornà més a Catalunya. Morí el mes de setembre de 1960².

El document inèdit que presentem ens ofereix l'oportunitat de conèixer el pensament d'aquest mestre republicà i català durant els primers mesos de la dictadura i el dia a dia de la presó on va estar tancat: com funcionava, què feien els reclusos, etc. No són gaires habituals escrits d'aquesta època i menys de la mà de mestres de la categoria intel·lectual i humana com és el cas de Ramon Torrojas.

² Vegeu MARQUÈS, S. «Recuperant el passat: el pedagog Ramon Torroja, un exili tardà». *Temps d'Educació*, 19 (1998), pàg. 253-272.

UNA JORNADA DEL CAPTIVERI

Per RAMON TORROJA I VALLS³

Dedicat a la meva filla Núria per al dia del seu 15è aniversari, 4 de maig de 1940

Les primeres clarors de l'auba entren a la cel·la per entre les reixes de l'ampla finestra. Molts dies em desperto a la mateixa hora. Vuit homes dormen a terra, estesos els vuit matalassos, a tocar els uns amb els altres. Queda solament lliure un quadrat al recó del lavabo, quadrat que travessa diagonalment una manta que fa de cortina.

M'aixeco mig endormiscat. Vagues sensacions i sentiments imprecisos, d'un despertar que et torna a una realitat dolorosa, m'enbolcallen. Aquells set companys estesos a terra, aquella trista claror d'aubada, tota la cel·la. Quin despertar! Torno al meu jaç entreobert i resto profundament adormit.

Diverses remors silencioses i respectuoses. Soroll de l'aigua, anants i vinents, jaços que es pleguen, converses a mitja veu... Em vaig despertant i insisteixo a tornar a dormir. Plena llum del dia a la cel·la i uns raigs de sol que arriben fins a la meva capçalera. En Roca està plegant el seu matalàs. En Girona, inquiet, va i ve. L'Artigues i en Bonet ja fa estona que s'han llevat. El primer ha sortit a veure el temps que fa i a recollir les primeres informacions del dia; i torna parlant del temps i donant alguna nova. En el meu despertar s'hi barreja freqüentment: "Aquesta nit, tants". Bonet, mentrestant, pinta o treballa pacientment en les seves miniatures: silenciós i enèrgic, contret el rostre, escolta la trista nova. Un mateix sentiment i un silenci ens atura a tots. Després torna el moviment i creix amb el to de les converses. Obren la porta i serveixen el cafè. En Roca em desperta. Són dos quarts de vuit. "Cafè" em diu, i me'n bec un glop. Encara vull tornar a dormir, em tombo de l'altre costat, a l'esquerra, i veig l'Amadeu assegut al matalàs, tot menjant amb calma el seu pa amb xocolata, que el dia abans havia deixat a l'abast de la mà ben embolicat en un tros de diari, per tal de veure'l des del llit. Ja no és possible dormir més i, solament, fer el mandra. A dos quarts de nou sona una trompeta llunyana, al centre, i de seguida sentim al nostre departament una picada de mans

³ El document original consta de nou quartilles escrites a màquina a les dues cares. Ens l'ha proporcionat la seva filla Núria que resideix a Caracas (Veneçuela). Li ho agraïm ben sincerament. N'hem conservat el text original.

amb un vigorós «Recuento!» del nostre estimat vigilant, el reclòs Dr. Ferrer. De pressa, els tres dormilegues, Mauri, Dr. Palet i jo ens aixequem i pleguem el jaç; en Biosca segueix assegut al seu matalàs. Prompte s'obre la porta i un dels vigilants passa dient: “Recuento, senyores”. De seguida apareixen a la porta, nosaltres formats, l'escribent, en Roca, d'edat ben conservada, somrient, i l'oficial. “Dos, cuatro, siete, ocho. Está bien. Buenos días”. Ajustem la porta i es generalitza la xerrameca matinal. Continua el tema d'ahir sostingut amb vehemència per Girona, Mauri i Roca, amb intervencions mofetes del Dr. Palet i d'en Biosca. “Que sigui el plat que va servir ahir l'economat era truita amb patates o patates amb truita, o bé ous ferrats amb patates... Que si ho faran així o aixà, que si les patates, que si els ous, que si la truita. En Girona no ho veu prou clar encara i fa algunes observacions més, i en Mauri segueix burxant per a allargar la discussió.

Mentre es renten els dos companys dormilegues, jo arranjo el meu jaç convertit ara en còmode seient. La preparació d'aquest seient ha estat objecte dins de la cel·la de grans polèmiques i exhibició d'escoles i tècniques. L'amo, ara per ara, és en Girona. El seu seient és un veritable divà, amb tots els refinaments sibarites. Un dia me'l va deixar provar i m'hi vaig quedar adormit. Després del seu vénen, en comoditat i perfecció, el d'En Mauri i el meu; i, des de fa pocs dies el de l'Amadeu. Per cert, que de primer no el volia així, perquè, segons deia, era massa còmode; ara ja li està bé i n'està molt content. Queda la cel·la amb els jaços plegats més lliure. Hom s'hi mou amb relativa folgadesa.

Cel·la quadrada de 4 m. de costat per 2,50 de sostre. Al fons la finestra; al costat esquerre de la porta, un llit de ferro plegat a la paret. El fem servir de prestatge. A la dreta, un taula elevada a la paret i al recó dret del fons el lavabo i comuna amb vàter dissimulats discretament per la cortina indicada.

Per tot arreu prestatges improvisats amb claus, cordills i trossos de fusta. Uns banquets vells, una cadira, unes taules fetes amb restes de caixes velles de l'economat; unes cadires plegables i una taula plegable d'en Mauri. Coses aprofitades i que ocupen poc lloc. Cistells, fiambres, maletes, pots, un fogó elèctric, llibres, roba penjada, etc.

S'han rentat els dos dormilegues. Hi vaig jo amb el barnús posat. Prenc la meua ablució completa amb l'ajud de l'esponja i el sabó. El Doctor diu que vol jugar amb Pim-pam-pum quan trec el cap ensabonat per sobre de la cortina. Acabada l'ablució frego el sol. Escombrem a cada pas la cel·la i freguem el terra. Ens hem imposat mútuament la pulcritud i la vigilància. Hem de viure així i ens cal pensar molt en això.

Mentrestant, ja hem rebut dues visites que són habituals. La del meu mestre de llatí, el catedràtic Cantero, correcte i delicat, que ve a cercar el text llatí per a preparar la lliçó de la tarda; i en Noguera, fabricant de llanes de Tarrassa, gran jugador incipient d'escacs. També ha vingut en Planagomà, un mestre molt bo i trempat que viu al costat, a la 13, a cercar aigua, ja que se'ls ha espatllat l'aixeta.

Em vesteixo de pressa i m'escalfo la llet. "Barberia!", crida una veu de fora. Agafo la tovallola, la brotxa i el sabó i surto al pati on ja d'altres, amb els mateixos atuells que jo, esperen enfilars. Amb el barber que ens ha vingut a cercar al davant, anem al centre i a la barberia. Mentre n'afaiten un l'altre assegut a una banquet, aguantant amb la mà el recipient de l'aigua, és remullat. Jo sempre vaig al barber conegut de s. Elías, el qual té molt bona mà i és molt afectuós. L'Amadeu també. (M'oblidava d'anotar que abans del crit de "Barberia! ja estava llevat i vestit; i el còmode divà fet).

Tornem al pati de "Polítics" on passeja la gent o llegeix o juga a la pilota, als quatre cantons, etc. Jo, aquest matí, pujo a la cel·la a cercar un llibre de contes de Shakespeare i un petit diccionari que'm deixa en Girona. Aprofito un seient fet amb unes fustes que hi ha a un recó del pati on es cou la cola dels fusters. M'entretinc mirant el foc i afegint-hi fustes; mirant el foc! (penso en una costellada al bosc), i traduïnt un bellíssim conte de Shakespeare, "The comedy of errors". Hi ha com personatges centrals dues parelles de bessons a qui tothom confon de tant que s'assemblen, i es creen situacions molt còmiques i complicades. Després passejo una estona i acompanyo un pobre malalt del sistema nerviós al qual s'ha de sostenir sovint perquè li donen atacs epilèptics. Precisament, és fill de S. Just i viu actualment a Sardanyola. Em parlà del barber del carrer de Bonavista on anava jo a afaitar-me.

A dos quarts de dotze toca la trompeta. S'ha acabat el passeig matinal. Tornem ara al nostre departament. Es una galeria de planta i pis. A banda i banda, les portes de les cel·les. Les del pis donen a un passadís amb barana com una mena de balcó pel qual passem. Al fons del nostre pis hi ha una sala, "l'aglomeració", on hi ha 60 ó 70 reclousos. De cel·les se n'utilitzen 18, a raó de 6; la nostra, més gran, n'inquibeix 8 i una altra, de més gran encara, 12. La població penal d'aquest departament està integrada, en general, per gent de carrera o d'influència o de bona situació econòmica. L'ambient és, en general també, delicat i culte. Ací hi ha quasi tots els metges i mestres de l'establiment, ingenyers, catedràtics, un ex-ministre de la República, l'ex-interventor general de la Generalitat, un coronel de l'exèrcit francès, un poeta que segurament recordarem amb emoció quan sortim d'ací. El grup de músics, compositors i cor és a una galeria del centre.

Tot pujant a la cel·la hem mirat la primera remesa de paquets per si hi havia quelcom nostre. Arribats a la cel·la cada hu reposa al seu seient llegint o treballant. En Girona ja prepara el seu dinar. Sempre és el primer. Hora e comunicacions i de paquets. Des d'abaix criden "Fulano de Tal", "Menguano de Qual". L'Amadeu ja fa estona que és a comunicar. L'han cridat a l'hora del pati i ha d'estar per arribar de l'un moment a l'altre. En Girona, que és un belluguet, treu el nas per la porta i entra dient: "En Biosca va carregat amb paquets i flors". Efectivament, l'home, de retorn de la comunicació, ha recollit uns quants paquets que hi havia a baix. Un dels paquets és el meu. Hi havia un pom de roses. Interès per les flors. Els veïns de la 13, també vénen a olorar. Tot són nassos que s'allarguen per aspirar el perfum i ulls que es delecten amb els colors delicats: evocació de la primavera, del paisatge, de la llar, de la llibertat. Petites escenes de presó que passen quasi imperceptibles, però que contenen un sentit profund de vida generosa... Les petites roses de pitiminí llueixen al pit de tots i són passejades amb aire simbòlic; les altres s'han quedat a escampar flaire, color i tonalitats d'optimisme, formant un pom en un pot de llet condensada, a la meua taula. En entrar a la cel·la tots els ulls i nassos hi van a parar. Mentre escric aquestes ratlles em parlen, em distreuen, m'emocionen profundament: l'amor dels des casa, dels amics, l'escola, els ideals de la meua vida, la trista realitat de fora... Tot puja candent pit amunt! Sort que en Girona, el belluguet, ve a distribuir-nos un flam que va fer ahir. Encara haig de dinar, però no puc resistir la tentació d'endolcir la boca, d'endolcir, que diu el Dr. Palet, el qual acaba d'estrenar una dentadura i no sap dir les esses.

I amb l'arribada dels paquets ens disposem a dinar. La minoria d'Igualada dina. Dina el Dr. Palet, mitja minoria de Tarrassa, que l'altra mitja ja ha dinat, com hem dit. Dinen en Mauri i l'Artigues que fan companyia. I dina el Sr. Bonet voltat de miniatures, de marines delicioses, amb vaixells que naveguen a la vela, volejats de gavines, lliures en unes mars i en uns cels i en uns núvols on l'ànim s'esplaija en nostàlgies dels horitzons infinits... S'ha obert de bat a bat la porta i apareixen riallers els dos ordenances amb el covell fumejant "Ya ha llegado!...¿Nadie?" diu el simpàtic Rius, de Terrassa, amb la seva veu coneguda i clara, anunciadora dels paquets que arriben i d'altres avisos. Servit el "ranxo", se'n van, trempats sempre, després d'un canvi de frases cordials i jocosos amb nosaltres. Segueix el dinar, segueix la xerrameca en la qual alternen i reclamen lloc la política, la situació de fora, la de dins, la de més endins o sigui la de "Polítics", la de més endins encara o sigui la de l'ambient familiar de la cel·la amb totes les seves incidències d'ordre quasi familiar; i aquest comentar-ho tot vivament, apassionadament, va concentrant-se com una mena d'ona

circular regressiva que ho porta i ho arracera tot al fons de cada ànima, en la riquesa infinita de vida interior que sosté cada pres, de gran densitat afectiva i complexa garbuix de pensaments.

Hem dinat. Hem pres el cafè. Hi ha que s'endormisca. Silenci. Fum dels cigars o de les pipes. "Posem una torra, vaja" "i aquell cavall?" "Ara si que no es pot escapar pas!" El cigar de l'Amadeu fumeja bones glopades que puguen cara amunt i ennuvolen la testa inclinada sobre el tauler mentres davant d'ell, el seu rival, el que diu xi en lloc de si, repica nerviós la caixeta de les peces sobre l'orella, tot rumiant, amb la mitja rialla mofeta, les jugades. Jo, ordinàriament faig petar una becaina en aquesta hora. Avui no, que escric.

La màquina de serrar de la fusteria torna a xiular. Se sent al lluny el toc de sortida als patis. 9000 homes es disposen a sortir de les cel·les i de les galeries. El nostre vigilant crida, tot picant de mans: "Paseo!" Cap al pati a pendre el sol. Els crits reglamentaris i el "rompan filas". I comença el llarg passeig de la tarda de les 3 fins a les 7. A les 4 pujo a preparar la traducció de llatí. Ja trobo a la cel·la un grup de tresillistes. A les 5 ve en Cantero i ens posem a treballar durant una hora amb un fragment de Corneli Nepote sobre Trassíbul; després, unes indicacions tècniques de sintaxi llatina i a voltar una estona pel pati on ja queda poca gent cansada de passejar i perquè fa massa vent i pols. El pati de "Polítics" es gran per a la gent que hi ha ordinàriament. Dóna a les cases del carrer de Provença, els balcons de les quals són bastant concorreguts de dones i noies que tenen ací persones estimades. En aquest moment, uns conversen passejant amunt i avall, altres llegeixen drets o bé asseguts en les cadires plegables i uns altre juguen a "base-ball". Ahir unes quantes persones de "respecte" ens divertírem força jugant als "quatre cantons". Altres estones badem a davant de la fusteria, i jo, més que els altres, perquè recordo els tallers de la nostra escola.

Tararí!!...."Retiro", s'ha dit. Pugem lentament, les darreres mirades cap als balcons on es veuen algunes cares femenines i alguns posat que indiquen la melangia de la vesprada de la llar desfeta. Ella veu al marit que entra no sap a on, ni tan sols imaginar-s'ho, encara que el cor li plori melodies tristes. Torna ella a casa, a la llar: ella i els fills sols, en la soledat freda de la pobresa, en la majoria dels casos. Nosaltres, però, en aquestes hores del vespre accentuem l'humor, aquesta defensa contra la neurosi de la presó. Ens afilarem per a cantar els himnes. En Delgràs, el més petit de "Polítics", viu com una centella, entremaliat i xerraire, s'empipa perquè m'he posat davant seu i el tapo. Tota l'estona em tiva l'americana. Acabats els cants, cap al niu falta gent. A l'escala, que és estreta, sempre hi ha pinyes. Ja hem fet les paus amb en Degràs i he quedat

que sempre que algú em vulgui pegar que l'avisí, que ell em defensarà heroïcament. Ja som quasi tots a la cel·la. "Què li passa a Girona?". Entra adolorit amb la mà a l'orella. Al seu darrera, l'Amadeu Biosca, amb el tamboret a la mà tot calmós. "Que teniu Girona?" "Què t'ha agafat ara?" inquireix el Dr. preocupat. "Què hi tens a l'orella?" .... "Res, home, que m'he posat al costat del Sr. Biosca, a la fila, i m'eixordat amb els seus cants"... En Biosca va cap el seu lloc sens dir un mot, però somriu per sota el nas. Ja li tornarà la pilota una hora o altra!

La vetllada llisca ben ràpida i animada. La gent es distribueix per les cel·les i per l'aglomeració en pla de tertúlia, de lectures, d'escriptura, de jocs. En algunes cel·les es donen conferències. No manquen personalitats enteses en les ciències, arts, folklore, viatges, història, llengües, etc. etc... Escoltem de vegades audicions selectes i presenciem, d'altres, jocs de mans. Tot això va derivant entre el "recuento" de l'hora de les gallines, l'aglomeración, con el pan! I el repartiment del ranxo. Sopem tots els de la cel·la menys en Girona, Mauri i Artigues que ja ho han fet. Converses, visites. En Coll Creixell ve a fer consultes d'ordre tècnic naval i bèl·lic al capità de marina mercant Bonet. Porta l'estadística detallada d'altres i baixes en les esquadres bel·ligerants. Comentaris sobre el curs de la guerra. El Dr. Monill ve a consultar uns altres extrems sobre una fragata que fa per a la seva promesa. Anants i vienents. Grups de conversa a fora. Les pipes i les cigarretes fumegen. Girona i Bonet fan els seus jaços i la gent ha de fer un bot en entrar i sortir. I comença l'habitual lluita a escacs entre Bonet, assegut al seu jaç, i el Dr., qui fa grinyolar el "timboret" plegable d'En Roca. Faig unes quantes voltes en companyia de Plana Gomà i Cantero Passejant a l'anglesa. En Girona treu el cap, empijamat, i ens compadeix. Zambrano, Vegué, amb la cama enguixada, i Pujades, pare i fill, alternen en el grup de les converses. El Dr. Deulofeu, savi químic, i l'economista Lucia també hi són. Els jaços ací i allà van omplint el sol. Queden encara grups de passejadors o de xerraires... Un toc de silenci llunyà i unes mans que piquen. "¡Silencio!" I tots els conillets s'encauen.

El forrellat de la porta. Ja dormen l'Artigues, en Biosca i en Roca. En Girona, assegut al seu jaç, escriu sobre la seva maleta. Fa encasellats i números. En Mauri escriu en la seva opulenta taula plegable. Segueix la pugna escaquística entre Bonet i el Doctor. Jo em poso a treballar en la meua rústega tauleta. S'apaga la bombeta principal i resten encesos els llumets individuals. Silenci. El respirar dels que dormen. De sobte, una veu enèrgica i lacònica, com si ordenés una maniobra. "¡Com ha anat això! ¿Què es pensa que bado? ¿Aquesta reina no hi ha d'ésser ací!" – "Bé, home, ja veurà, com que jo .... perquè el rey,

que si el cavall .... “En Girona, en Mauri i jo ens mirem espantats. Al cap de poca estona en Girona deixa la feina i diu: “Good night, till to morrow (Bona nit, fins a demà), i, als jugadors els afegeix: “Records a la reina. Ves que no us faci perdre el cap!” I segueix el silenci interromput pels “¡Centinela, alerta!”, “Alerta està” ... A prop de les dotze pleguen els escaquistes, el Doctor fa el seu llit i manxa que manxa amb el flit, com de costum. Mauri també fa el seu. Jo acabaré aquesta traducció de Nepote i faré unes anotacions taquigràfiques. La cel·la està quasi fosca amb el meu llumet ben tapat. Les dotze.... “Centinela alerta!”... dos quarts d’una... “alerta està!”. Plego. Encenc mitja pipa. Recullo les coses. Silenci. El respirar dels dorments, un que fuma pensant en les seves coses. Em despullo, estenc el jaç. M’hi poso. Em trec les ulleres. Silenci!... El silenci de la nit en la presó! Els soldats que estan alerta guardant 9,000 republicans. Hora solemne. La noblesa dels ideals! Les persones i les coses estimades! Tot ve suaument en una fina remor misteriosa d’ales. La pau! El retorn a la llar, el treball, la sensibilitat col·lectiva tornada al seu punt de serenitat. En aquesta hora tranqui-la de l’ensomni, (com s’adormen els ocells!), vénen a arraulir-se totes les turbulències del dia, tots els sentiments i totes les il·lusions que arrossega l’ànima en el digne i sofert captiveri... “Que torni la pau a la terra entre els homes de bona voluntat!” Que la pau és llibertat!

Presó Cel·lular de Barcelona, 25 d’abril de 1940.